

УДК 379.8:316.334.55-053.6(477)“19”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.092>**КУРІННА МАРИНА**

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

KURINNA MARYNA

a Ph.D. in History, a research fellow at the Ukrainian National Academy of Sciences M. Rylskiy Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology *Ukrainian Ethnological Centre* Department.

Бібліографічний опис:

Курінна, М. (2019) Практики культурного дозвілля сільської молоді в Україні (XX століття). *Народна творчість та етнологія*, 6 (382), 92–100.

Kurinna, M. (2019) Rural Youth Cultural Leisure Praxes in Ukraine (XXth Century). *Folk Art and Ethnology*, 6 (382), 92–100.

ПРАКТИКИ КУЛЬТУРНОГО ДОЗВІЛЛЯ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ (XX століття)

Анотація / Abstract

У статті розглянуто традиційні форми культурного дозвілля сільської молоді в Україні впродовж XX ст., простежено їхню трансформацію. З'ясовано, що обрядова культура завжди була однією з найефективніших форм соціалізації молоді, яка допомагала поступовому переходу дітей та підлітків з однієї вікової групи до іншої за допомогою колективу. Про це, зокрема, свідчить збереженість та активне функціонування майже до середини XX ст. таких давніх форм молодіжного дозвілля, як *вечорниці, досвітки, вулиця*. З другої половини XX ст. вони поступово трансформувалися в нові практики молодіжного дозвілля, що їх влаштовували в сільських клубах та будинках культури. Останні не лише вирішували проблему зайнятості молоді у вільний час, але й виконували виховні функції, задовольняли потреби в спілкуванні та обміні інформацією.

Участь протягом 1960–1980-х років у культурних, спортивних, розважальних та виховних заходах (різноманітні видовища, змагання, громадські читання, танці тощо) значно покращила реалізацію фізичних, духовних та соціальних потреб сільської молоді. Громадське керування молоддю активно посилювалося з боку сільських партійних (насамперед комсомольських) організацій, які головно формували в юнаків та дівчат ідеологічні засади, необхідні для розвитку типової моделі «радянської людини». Таке виховання мало й позитивний бік: комсомольці боролися з пияцтвом, порушенням трудової дисципліни, аморальною поведінкою (крадіжками державного, колективного або особистого майна), хуліганством.

У 1990-х роках дозвілля сільської молоді поступово вийшло зі сфери роботи культурних закладів, майже зовсім був утрачений багатий народний досвід молодіжної комунікації. Утім, ситуацію могла б змінити активніша діяльність обласних і районних органів виконавчої влади та самоврядування в реалізації різноманітних програм соціального й культурного розвитку сільських населених пунктів, спрямованих на реконструкцію та ремонт приміщень, покращен-

ня матеріально-технічної бази соціальних установ на селі, забезпечення їх необхідними професійними педагогічними кадрами тощо.

Ключові слова: практики культурного дозвілля, сільська молодь, обрядова культура.

Traditional forms of Ukrainian rural youth cultural leisure in the XX century are considered in the article. Their transformation is investigated. It is found out that ritual culture has always been one of the most effective forms of youth socialization, providing gradual transition of children and adolescents from one age group to another with a collective help. The above mentioned is confirmed, in particular, by the preservation and active functioning of such ancient forms of youth leisure as *vechornytsi*, *dosvitky*, *vulytsya* till almost the middle of the XX century. From the second half of the XX century they are gradually transformed into new forms of youth leisure, held in rural clubs and houses of culture. The latter have both solved problem of youth leisure time and realized educational functions, satisfied the requirements in communication and information exchange.

During the 1960s–1980s participation in cultural, sports, entertaining and educational activities (various shows, competitions, public readings, dances, etc.) have significantly improved the realization of physical, spiritual and social requirements of rural youth. Public supervision by the youth has been intensified actively by rural party organizations (especially Komsomol). They have mainly formed the ideological foundations of boys and girls, necessary for a typical model of *Soviet man* development. However, such an upbringing model has also a positive side: Komsomol members struggle against drunkenness, labour discipline violation, immoral behaviour (theft of state, collective or personal property), hooliganism.

In the 1990s the rural youth leisure has gradually got out of cultural institutions influence. Rich popular experience of youth communication has been almost completely lost. However, the situation can be changed by more dynamic activity of regional executive power and self-governing bodies in the implementation of various programs of social and cultural development of rural localities, aimed at the reconstruction and repair of premises, improvement of material and technical base of countryside social institutions, providing them with necessary professional pedagogical stuff, etc.

Keywords: cultural leisure praxes, rural youth, ritual culture.

Дозвілля молоді – це особлива сфера діяльності групи соціуму (14–35 років), у якій найповніше розкриваються прагнення її членів до активної соціально-культурної інтеграції в навколишнє суспільне середовище здебільшого через особистісну реалізацію – творчу, фізичну, інтелектуальну. За визначенням науковців, специфіка та зміст молодіжного дозвілля полягають у реалізації певних цілей, зокрема таких, як розвиток умінь і здібностей, що перебувають поза сферою суспільної і побутової праці; об'єднання зусиль для спільних дій, спрямованих на посилення емоційного контакту тощо [3, с. 95]. Метою нашої наукової розробки стало визначення практик культурного дозвілля сільської молоді в Україні в їх традиційних формах, характерних для ХХ ст.

Джерелом для написання роботи стали етнографічні матеріали, зафіксовані на початку 1980-х – упродовж 2000-х років українськими етнологами (О. Боряк, Л. Боса, Ю. Буйських, О. Васянович, З. Гудченко, Н. Гутник, І. Довгань, О. Головка, Н. Жмуд, М. Маєрчик, С. Маховська, Т. Момот,

Л. Орел, Н. Ромасевич, Н. Стішова, О. Таран, Г. Щербій та ін.) і підготовлені до друку науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України у збірнику «Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів». Т. 2: «Родина та культура сімейного співжиття» (Київ, 2018) [5], де в окремому підрозділі («Дошлюбне спілкування») представлено різнобічні аспекти культурного дозвілля молоді.

Отже, сільська молодь в Україні завжди була носієм традицій. Про це, зокрема, свідчить збереженість і активне функціонування майже до середини ХХ ст. таких давніх форм молодіжного дозвілля, як *вечорниці*, *досвітки*, *вулиця*.

Вечорниці зазвичай розпочиналися восени після Другої Пречистої (Різдва Богородиці, 21 вересня) або Покрови (Покрова Пресвятої Богородиці, 14 жовтня) і закінчувалися з настанням весняних польових робіт. У різних регіонах України вечорниці мали локальні назви: наприклад, на

Вінничині, Миколаївщині, Одещині – оденки, Кіровоградщині – годенки, Київщині – порядки, Житомирщині – вечурки, Рівненщині – вечорки, Івано-Франківщині – толока або забави тощо. Хатою для вечорниць слугувала домівка бездітного подружжя, вдови чи бідної родини, яким молодь допомагала дровами, хлібом або виконанням хатньої чи господарської роботи (мазали піч, долівку, рубали дрова, «відпрядали» коноплі тощо).

«Оце я живу сама, а в мене топить нічим. А пацани і дівчатка принесуть дровець та й погуляють у мене в хаті, хату натоплять мені. Прийдуть, в карти пограють. Не ходили на вечорниці ті, що пряли. Ми пряли вдома завжди» (К. Омельченко, 1914 р. н., с. Хрестище Слов'янського р-ну Донецької обл.) [2, с. 62–63].

Збиралися ввечері, після закінчення домашніх справ. Дівчата приходили, як правило, з роботою – вишивали, в'язали, ткали. Для створення зручніших умов праці учасники власним коштом купували гас, який краще освітлював приміщення, ніж гніт, просочений свинячим жиром, що ним переважно користувалися вдома. Парубки також відвідували вечорниці, проте лише для розваг: грали в карти («дурня», «козира», «мельника», «фільку», «очко», «кота» тощо), розповідали історії, анекдоти, небелиці. На Закарпатті на вечорницях молодь закручувала «пелюхи» (клочча вовни) з ім'ям дівчини та хлопця й підпалювала їх: якщо дим перетинався, вважали, що будуть парою (с. Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл.). На Донеччині вечорниці відбувалися лише у вихідні та святкові дні виключно для розваг. Хлопці приводили музиканта, а дівчата влаштовували складчину – зносили продукти. Одруженого музиканта часто запрошували разом із дружиною, розплачувалися з ними грошима або сіллю.

«Вечорниці були під неділю чи в якийсь празник. Зустрічались під вихідні та на вихідні. Йдемо в хату до кого-небудь. Хлопці і дівчата збиралися, сідали, грали в “жмурка” чи що. На вечорниці приносили вечерю, а хлопці

самогонку приносили – потрошки вип'ють, а дівчата не пили... Поспівали, потанцювали, ніякої драки не було. Той узав свою дівчину – додому повів, той свою повів, а як нема кавалера – пішла сама» (М. Шкарлет, 1931 р. н., смт Дробишове Краснолиманського р-ну Донецької обл.) [2, с. 53].

«Збиралися на вечорниці. Веретенем пріли льон на кужилці. Хлопці, йдучи, бачать, шо на кужилці мало зостається, – підпалять. Семечки [лузали] – в нас “лупки” звали. Ідемо разом та співаємо:

Ой іду, ой іду, стану – та й подумую:
 “Може він мене не любить, а я, дура, думаю...”
 Ой іду, ой іду, як сокирка по льоду,
 Тим я його полюбила, шо хороший на виду.
 Полюбила лейтенанта, а потом політрука,
 Ішо вище, ішо вище – та й дішло до пастуха.
 Ой іду горой, милий крутить головою:
 “До чого ж ти догуляла, шо сама ідьош
 домой?”» (Н. Вакуліч, 1967 р. н., с. Велимче Ратнівського р-ну Волинської обл.) [2, с. 35].

Упродовж зимових свят – Катерини (святої Великомучениці Катерини, 7 грудня), Андрія (святого апостола Андрія Первозваного, 13 грудня), Варвари (святої Великомучениці Варвари, 17 грудня), Миколи (святого Миколи Чудотворця, 19 грудня), Різдва Христового (7 січня), Меланки (святої Маланії Римлянки, 13 січня) не працювали; розваги влаштовували як у хаті, так і на вулиці. Приміром, на Андрія дівчата по всій Україні гуртом ворожили на майбутню долю: кидали черевика через хату; рахували кілки, примовляючи: «Вдовець-молодець», і дивилися, який кілок (старий сухий або молодий, у корі чи без неї тощо), відповідно за такого чоловіка піде заміж; «сіяли» льон або сміття навколо колодязя й приказували: «Андрію, Андрію, для тебе я льон сію, дай мені знати, з ким я буду в парі стояти» або: «Андрію, Андрію, конопельки сію, запаскою заволочу, бо я заміж хочу»; пекли коржі й клали їх на лавці, після чого пускали в хату собаку й спостерігали – чий вхопить першим, та дівчина першою піде заміж; опівночі

гукали долю: «Доле, доле, де ти? Обізвися!», потім слухали, звідки пролунають будь-які звуки: наприклад, якщо загавкає собака, у тому напрямі дівчина вийде заміж. На Андрія молодь також влаштовувала «кусання калити». Очевидці подій розповідали про цю розвагу:

«Дівча сидить, візьме якоїсь сажі... Калита лежить на столі або підвішана. Дехто сидить і дивиться, а хто під'їхав на коцюбі да каже: "Калита, Калита, забери усе собі. Я прийшов кусати тебе!" – "А вкуси!" – "А вкушу!" – "А вкуси, не вкусиш!" – "А вкушу!" Він ту дівчину заговарує-заговарує, "мах" – і вкусив. Вона не вспіла його обмазати, а може пожаловала обмазати сажою. І це вже всі сміються, регочуть, що і калиту з'їв, і не обмазала його» (О. Федорчук, 1908 р. н., с. Покришів, Брусилівського р-ну Житомирської обл.) [2, с. 70].

Наприкінці «кусання калити» влаштовували застілля, після чого виходили на вулицю, де парубки возили дівчат на санях або гуртом ішли ковзатися на льоду (місцевий ставок або річка). Цікаво, що, починаючи від свята Андрія, парубки влаштовували багато суто хлопчачих розваг. Наприклад, знімали хвіртки й ховали їх або закидали на хату чи на хлів; зав'язували двері в будинок, щоб господарі не могли вийти; пересипали доріжку від двору дівчини до двору хлопця, які таємно зустрічалися, соломною чи попелом; вредним господарям розбирали парканни, а інколи й «розкривали хату» (знімали солому з даху).

«Один дядько дуже нападався на хлопців, що ходили до його дочки. То парубки йому зробили таке. Він поклав над входом до хати біля стріхи дошку і підпер її. На дошку наклав гарбузів, що дозрівали. То парубки прив'язали до дошки мотузку і постукали у вікно. Той чоловік схопив дрючка і вискочив, щоб ганяти парубків, а хлопці смикнули за мотузку, і гарбузи впали на нього» (М. Лук'яненко, 1931 р. н., м. Фастів Київської обл.) [2, с. 176].

Важливим складником молодіжного дозвілля взимку було колядування – давній звичай обходів з виконанням святкових

пісень величального й привітального змісту. Починалося колядування від Святого вечора (6 січня), напередодні Різдва Христового, і тривало до свята Водохреща (Хрещення Ісуса Христа в Іордані, 19 січня). За віковою та територіальною (мешканці одного кутка або вулиці) ознаками колядники ділилися на кілька груп (до десяти осіб) і ходили від двору до двору, співаючи пісень, у яких бажали господарям та їхнім родинам добробуту й злагоди. За свою роботу віншувальники зазвичай отримували гроші (інколи їх передавали на потреби місцевої церкви) та харчі на спільне застілля.

«Тоді це на Різдество ходили хлопці із звіздою. Велики вже хлопці ходили, де-то по сімнадцять год. Приходять до двору, засвічують свічку, мама пускає, і вони співають» (Є. Книш, 1914 р. н., с. Кримки Краснолиманського р-ну Донецької обл.) [2, с. 54].

«Я помню, що старші сестри мої колядувати, щедрувати ходили. Як йшли колядувати, то вони проходили кожену хату. В хаті їм повинні були дати колач і якісь гроші. Всі ці гроші вони збирали, калачі теж збирали і виносили їх на базар, продавали, робили гроші, і за ці гроші винаймали музику... На ті основні гроші, що залишалися, вони ще поїсти купували» (Т. Головченко, 1939 р. н., с. Скосарівка Миколаївського р-ну Одеської обл.) [2, с. 282].

Різновидом вечорниць були досвітки, коли молодь, яка збиралася для спільної роботи ввечері, залишалася в хаті до ранку. Дрова та кулі із соломною для спання приносили із собою. Під час ночівлі парубки нерідко вдавалися до різноманітних жартів: наприклад, вимащували дівчатам обличчя сажою, пришивали до одягу присутніх ганчір'я («хвости»), чіпляли на палицю білу ганчірку й тикали нею в темряві в обличчя тощо. Просиналися рано, щоб встигнути виконати вдома ранішню господарську роботу. Хлопці нерідко лягали спати разом з дівчатами, однак свобода вияву їхніх почуттів була обмежена, і статеві стосунки до шлюбу суворо заборонялися. За порядком та поведінкою молоді на вечорницях стежила

господиня, у якої арендували хату – «досвітчана мати».

«Як знаю, шо нема мамі і баті, поїхали десь, не приїдуть на ніч, сечас збирам всю молодьож і парами сідаєм, каждая із своїм кавалером... Ну, і стали ж каждая пара, де хто сів, хто ліг. Я на ніч ползла із своїм кавалером. А тут стукають. Приїжджають наші, ще досвіта. Мама кричить: "Тоню, одкрій!". А всі ж пороздівалися: "Та я не одкрюю, мамо, підждіть же, хоть поки повдіваються". Повдівалися всі, сидять за столом. Ну, нічого. Вони ж [батьки] теж такі були» (А. Цікало, 1918 р. н., с. Мінківка Бахмутського р-ну Донецької обл.) [2, с. 52].

«Хлопці й дівки – на вечерки, яка хата здорова є. Да збіраються, наймают хлопці гармошку, дівчата танцюють там, гуляють. Це хлопці й куля приносять, стелють і лягають з дівками спать на том кулі. Куля крали, ходили по хатах. Хто багатше живе, до там уже вкрадуть, а цюй уже остаються – корові буде на січку. Не було ніякої ганьби. Просто балуються, перекачуються туди-сюди. Бували й такі дівки, шо не хочуть да втечуть... до вони чоботи не дають, хлопці. До ми босіє на двор, до только пошвирготіли» (М. Косинська, 1919 р. н., с. Земля Баранівського р-ну Житомирської обл.) [2, с. 66].

Слід наголосити на тому, що до появи позашлюбних дітей у сільській громаді ставилися вкрай негативно. Дівчину, яка мала позашлюбні стосунки і народила дитину до весілля, називали «гуляща», «повія», «покритка» (по всій Україні), «підхідка» (Закарпаття), «зведениця» (Гуцульщина), «блудниця», «проститутка» (Донеччина, Луганщина), «скочила у гречку», «курва» (Львівщина), «гуляка», «шляюща», «в подолку / пелені принесла» (Одещина) тощо. Позашлюбних дітей називали «байстрюк» (по всій Україні), «бахур» (Волинь), «кополя», «копелять» (Закарпаття). Проте в побуті до позашлюбних дітей ставилися добре. Казали: «Хай байстрюк, аби з добрих рук».

«Таких явищ [дошлюбних статевих стосунків] не було, а якщо і були, то досить рідко.

Це вже зараз молодь стала, так би мовити, більш розкутішою, і вже в 13–14 років народжують дітей. А тоді такого не було. За дошлюбні статеви стосунки покарання було найсуворішим» (З. Охотська, 1939 р. н., смт Липовець Липовецького р-ну Вінницької обл.) [2, с. 10].

Поряд із вечорницями та досвітками простір для реалізації творчих здібностей надавала молоді «вулиця». «Вулиця» – це поняття, яке об'єднувало різні території в межах сел (на кутку біля двору на колодках або лавочці, на околиці села біля річки тощо), де молоді дозволялося розважатися. Розпочиналася «вулиця» навесні, з настанням теплої погоди, і закінчувалася восени, після перших заморозків. На відміну від вечорниць та досвіток, на «вулицю» не брали із собою роботи, тут лише розважалися – співали, танцювали, грали в ігри, спілкувалися, знайомилися, розповідали казки, небелиці тощо.

«Ми раніше на вулиці гуляли, під сараєм. Ось-о в їх нема забору, допустім, і призьба через усю хату... Йдем туди, сідаєм, співаєм, дівчата зберуться. Хлопці до нас приходять. Той – з балалайкою, той – з гармошкою, той – з мандоліною – грають. Ми босяка танцюємо. Пиляка по коліно, а ми танцюємо» (М. Шевченко, 1929 р. н., с. Лиса Гора Первомайського р-ну Миколаївської обл.) [2, с. 270].

«Збиралися на вулиці, приходили хлопці з сусіднього села, грали на гармошці, а дівчата танцювали. Було дуже добре танцювати босими ногами, особливо коли була роса. А далі йшли дивитись кіно, а після кіна знов були танці під гармошку» (З. Охотська, 1939 р. н., смт Липовець Липовецького р-ну Вінницької обл.) [2, с. 10].

Значимо, що «вулиця» рідко відбувалася без музики. Майже по всій Україні сільські умільці грали на різних інструментах: міхових – гармошці, баяні, акордеоні; струнних – гітарі, балалайці, мандоліні, скрипці; духових – кларнеті; серед ударних застосовували бубон, бухало, качалку та рубель. На Закарпатті музичні «оркестри» містили у своєму складі гуслі, цимбали, бас і навіть

трембіту; на Гуцульщині до музичних розваг залучали флоєрку і денцівку. З другої половини ХХ ст. широкої популярності у форматі сільських танців набули патефони, грамофони, радіоли.

«У Мижгірському районі був бубен, в нас бубна не було. У Мукачевському районі... вони [музиканти] брали духові інструменти... В Оратівщині, там обов'язково була трумбита і сопілка. Но в нас такого не було. В нас були цимбала, гуслі, бас» (М. Копайло, 1934 р. н., с. Завадка Воловецького р-ну Закарпатської обл.) [2, с. 114].

«У нас, в моїй компанії, де я гуляла, були і хлопці, і дівчата. В одного була гармошка, в другого була гітара, в третього була мандоліна, а в четвертого – скрипка. І оце як зберемося, і співаємо, і танцюємо, і частушки!» (О. Теліус, 1930 р. н., с. Богородичне Слов'янського р-ну Донецької обл.) [2, с. 61].

«У нас тут один дядько як прийшов з армії, то в його акардійон був гарний. Він грав. А то гармошки грали. Ще й навіть балалайка була. Такі танці були, що куди там!» (Є. Головня, 1930 р. н., с. Слобідка Пулинського р-ну Житомирської обл.) [2, с. 80].

Танці, що їх виконувала сільська молодь упродовж першої половини ХХ ст., відрізнялися розмаїтістю. Найтрадиційнішими вважалися «Гопак», «Очерет», «Голубчик», «Карпет», «Метелиця», «Подольнянка», «Гречаники» тощо. З другої половини ХХ ст. в українській народній танцювальній культурі з'явилися «Подиспан», «Краков'як», «Оберка» (два останні – польського походження), «Бариня», «Страданія», «Коробочка», «Яблучко» (російські танці, останній – за мотивами відомої пісні-частушки), «Лезгінка» (грузинський), «Чардаш» (угорський), «Фрей» (єврейський), «Циганочка», «Сербіанка» (за мотивами ромських мелодій), «Кабардинка» (черкеський). Крім того, широко побутували різні види польок: «Полька на два боки», «Полька-бабушка», «Полька-українка», «Полька-кадриль», «Полька-веселка» тощо. У Західній Україні

танцювали «Погорянку», «Підпогорянку», «Ворохтенку», «Гуцулку», «Решето», «Півторак», «Аркан», «Голубку» та ін.

Існував певний «вуличний» етикет. Наприклад, хлопці намагалися ввічливо запрошувати до танцю зі словами: «Можна вас на танець?», або «Чи можна вас запросити?», або «Я запрошую вас зі мною потанцювати». Якщо дівчата танцювали одна з одною, то хлопці могли їх розпарувати. Іти в танець завжди погоджувались, незалежно від того, подобався партнер чи ні. Проте, якщо парубок танцював насправді дуже важко, дівчина могла відмовити, але робила це з великою повагою до себе та того, хто її запрошував. Щоб і самим не здаватися важкими й неспритними, дівчата розучували танці вдома у вільний від роботи час.

«Дівчина могла відмовити. Але після третьої відмови хлопець міг сказати: "Ти дуже гонорова! Ти не підеш за хлопцем у старости, а хлопець за дівчиною йде, щоб весілля було"» (П. Жикаляк, 1945 р. н., с. Барвінків Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.) [2, с. 140].

«Якщо дівчина не піде танцювати, то її в клуб не пускають. Дівчина з дівчиною не піде танцювати – то позор, то тільки-но на весіллі» (М. Яцик, 1923 р. н., с. Ворокомле, Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [2, с. 27].

«Треба було в танці не збитися, бо хлопці обговорюють: "Ой та так тяжело гуляє, що тягни її в танці за себою, як якесь бревно". Но то ми уже дівчата вдома коло припички гуляли та й танцювали, щоб навчитися, аби легенько» (П. Дрислюк, 1938 р. н., с. Ільці Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.) [2, с. 147].

Якщо дівчині під час танців сподобався парубок, вона могла сама виступити ініціатором знайомства, приміром, передавала через подруг записки хлопцеві, тим самим привертаючи до себе увагу. Утім, місцеві юнаки не завжди шанобливо ставилися до односельчанок, які знайомилися з парубочими компаніями з інших сіл. Ревнощі нерід-

ко штовхали місцевих парубків до бійок та інших протизаконних дій.

«[Дівчата] в Більманці було зберуться на танці в клуб. Дівчата танцюють у клубі, а хлопці вже за углами шушукуються, повиламували лозини по два-три метри. Виходять дівчата із клубу, так вони (річка є Більманка [недалеко] від клубу) гонють їх лозиняками. Вони [дівчата] біжать та кричать. В ту річку як попадають! Повилазять. "Ага, – кажуть [хлопці], – нагулялись"» (М. Бандурко, 1924 р. н., с. Більманка Більмацького р-ну Запорізької обл.) [2, с. 125].

З настанням теплих днів дозвілля молоді ставало значно різноманітнішим. Каталися на човнах, дівчата співали веснянок, хлопці влаштовували на Великдень гойдалки, або як ще їх називали, – «каруселі», «колиски» (Харківщина), «релі», «орелі» (Житомирщина), «вихалки» (Запоріжжя), «катальні» (Кіровоградщина), «качельня» (Одещина) тощо. Щоб підсилити емоційний вплив від розваги, парубки часто ставили гойдалки на схилах ярів або над кручею; дівчата «розраховувалися» за гострі відчуття писанками чи крашанками.

«Як розстає, веснянки починали співати... До вже ми повиходимо, я вийду з своєю сестричкою удвох, вона вже мене держи за руку, а я – її... Да так уже співаємо, так співаємо! А там Тараси, село недалеко, то вже воно як заспиває, то тільки "Ге-ге-ге!" по воді йде так» (В. Терещук, 1913 р. н., смт Корнин Попільнянського р-ну Житомирської обл.) [2, с. 78].

«На Паску хлопці будували качелі, де збиралося все село. Дівчат намагалися розгойдувати якомога вище, щоб вони сказали, кого люблять з парубків» (М. Йовенко, 1938 р. н., с. Грузьке Макарівського р-ну Київської обл.) [2, с. 169].

На Півдні та Сході в Зелену неділю (збігалася із церковним святом Трійці) молодь ходила гуляти до «явора»: ставили будь-яке зрублене молоде дерево, уквітчували його, біля нього співали, грали, танцювали. На Івана Купала (припадало на православ-

не свято Різдва Іоанна Предтечі, 7 липня) дівчата ворожили на майбутнє заміжжя: пускали по воді вінки й стежили, як вони пливуть, співали купальських пісень, стрибали через вогонь; молодь вбирала «купайлицю» – святкове дерево, робила складчину їжею і грошима, щоб влаштовувати застілля й запросити музиканта. Парубки жартували: знімали в місцевих господарів колеса з возів і в лісі, де гуляла молодь, насаджували їх на високі тички; або лякали дівчат: вирізали в гарбузі очі, зуби, рот, ніс і ставили все-редину свічку. Виставляли такого гарбуза на шляхах, якими їхні односельчанки ввечері поверталися додому після танців.

«Коли приходять Тройца, викопивають великий круг, а посередині отрубують велику вербу і закопують. Тоді трусять долівку чепчиком, м'ятою, любистком – це ж тут будуть сидать, а посередині – гармонь або балалайка. І цю вербу треба сторожувати до ранку: коли вкрадуть вербу – не буде гульні на цій вулиці. Моя сестра всю ніч коло верби діжурила. Тоді на цій вулиці гульки, танці, гармонь, бубен, трензель (це таке залізне, ним дзеленчать)» (Т. Керечук, 1918 р. н., с. Титове Більмацького р-ну Запорізької обл.) [2, с. 134].

«[На] Івана Купала вінки в'яжуть дівчата. Оце на вечір на перекрестках палють вогонь. Но не сильно там дровами, ячка якась там коптить. Переплигують дівчата: де плигнеш, там твій жених буде. А тоді несуть на другий день на море, пускають за водою: куди той віночок попливе, в той край ти підеш заміж» (Г. Баран, 1937 р. н., с. Берестове Бердянського р-ну Запорізької обл.) [2, с. 120].

З другої половини ХХ ст. «вулиці», вечорниці та досвітки поступово трансформувалися в нові практики молодіжного дозвілля, які влаштовували в сільських клубах та будинках культури. Відомо, що перші клуби, як форма організації вільного часу громадян, виникли в 1920-х роках. Під приміщення клубу використовували колишню церкву або звичайну хату, яку називали «читальня», «просвіта»,

«агітпункт». Діяльність клубів особливо посилилася з другої половини 1950-х років і була пов'язана з «хрущовською відлигою», коли певною мірою зменшився ідеологічний тиск держави на свідомість населення і стало неможливим не враховувати справжніх інтересів та прагнень тогочасної молоді [1, с. 59]. У клубі не лише розважались – співали й танцювали, але й займалися самодіяльною творчістю – наприклад, ставили аматорські вистави за п'єсами класиків української літератури, брали участь у роботі мистецьких колективів (пісенних, танцювальних). Важливу роль у формуванні світогляду молоді, зокрема ідеологічного, відіграло кіно – найдоступніший сільському населенню вид професійного мистецтва. Кінострічки привозили з обласних та районних центрів, як правило, раз на тиждень. Отже, клуб здебільшого вирішував проблему зайнятості молоді у вільний час, виконував виховні функції, задовольняв потреби в спілкуванні та обміні інформацією.

«Нижче центра села – там у нас постронений клуб. Часто ходили люди до клуба... Ансамбль “Четнаки” був... Свято збору винограду: ми тоді гарно прибирали клуб лозами, молодьож підготувала виставку, такі плаття файні були в них... Давали концерт, потім всі танцювали» (М. Ріндза, 1964 р. н., с. Дюла Виноградівського р-ну Закарпатської обл.) [2, с. 91].

«Як в клуб йдемо, то не співаємо, а як з клубу йдемо, люди сплять, а ми по вулиці йдемо і співаємо різні пісні українські. У клуб ідемо – танці... Ставили різні п'єси: “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Поки сонце зійде – роса очі виїсть”, “Москаль-чарівник” та інші» (М. Кучерява, 1936 р. н., с. Цибулеве Знамянського р-ну Кіровоградської обл.) [2, с. 184].

«“Читальня” колись казали. То ходили собі на танці... В читальнях була така (ще за Польщі) організація молодих – “Сокіл”... То мали такого залізного «коня» з двома ручками, і то скакали, перекидалися – такі вправи робили» (В. Мазовіта, 1922 р. н., с. Лучківці Бродівського р-ну Львівської обл.) [2, с. 253].

«Як раніше любили ми в кіно ходити! Бо не було ж нічого. Там воно стоїло двадцять копійок чи даже й менше. А ми ж пацани були, хто був без білета – крутить “Динамо”. А вона тяжола. “Динамо” гониш етот, і показують кіно. П'єтнадцять мінут покрутив, тоді другий дивиться. Ну, раніше були кіна: “Чапаєв”, “Щорс” – такі кіна революційні» (О. Ралюк, 1929 р. н., с. Шевченко Новоазовського р-ну Донецької обл.) [2, с. 59].

Участь протягом 1960–1980-х років у культурних, спортивних, розважальних та виховних заходах (різноманітні видовища, змагання, громадські читання, танці тощо) значно покращила реалізацію фізичних, духовних та соціальних потреб сільської молоді. Громадське керування нею активно посилювалося з боку сільських партійних (насамперед комсомольських) організацій, які формували в юнаків та дівчат ідеологічні засади, необхідні для розвитку типової моделі «радянської людини». Таке виховання мало й позитивний бік: комсомольці боролися з пияцтвом, порушенням трудової дисципліни, аморальною поведінкою (крадіжками державного, колективного або особистого майна), хуліганством.

«Шоб оце випивши молодий чоловік (парень) прийшов і шоб він виражався непристойними словами при дівчатах, при хлопцях – цього не було! Уже дорослі десятикласники десь за углом, може, і випили бутылочку. Так їх на комсомольських зборах як “розібрали”, як “протерлі”! Та куди там!» (с. Білоцерківка, Більмацького р-ну Запорізької обл.) [2, с. 23].

У 1990-х роках дозвілля сільської молоді поступово вийшло зі сфери роботи культурних закладів. За даними науковця Н. Усенко (спирається на соціологічні опитування 2008 р.), лише 29 % молодих селян відвідували будинки культури або клуби, 16 % – бібліотеку (останнє пов'язувалося з падінням престижу книги як джерела інформації), значно скоротилося кіновідвідування, яке повністю замінило телебачення та відеопрокат. Основним видом дозвілля став відпочинок у кафе, вдома або з друзями на природі

[4, с. 107]. Зауважимо, що культурні блага формально були доступні сільській молоді, проте до них можна було залучитися лише в обласних або районних центрах, до того ж це потребувало значних фінансових витрат. У сільських закладах культури виступи професійних артистів (наприклад, учасників народних хорів, ансамблів танцю або естрадних виконавців обласних філармоній тощо) не відбувалися, адже собівартість гастролей перевищувала платоспроможність сільського населення. Згадувана вже Н. Усенко зазначала, що на 1996 рік у селах України функціонувало 19 344 заклади культури, упродовж наступних п'яти років їх чисельність зменшилася на 9 % [4, с. 107].

Отже, традиційна обрядова культура завжди була однією з найефективніших форм

соціалізації молоді, яка допомагала поступовому переходу дітей та підлітків з однієї вікової групи до іншої за допомогою колективу. З початком 1990-х років багатий народний досвід молодіжної комунікації («вулиці», вечорниці та інші види дозвілля, пов'язані з календарною обрядовістю), на жаль, був майже зовсім утрачений. Ситуацію, можливо, могла б змінити активніша діяльність обласних і районних органів виконавчої влади та самоврядування в реалізації різноманітних програм соціального й культурного розвитку сільських населених пунктів, спрямованих на реконструкцію та ремонт приміщень, покращення матеріально-технічної бази соціальних установ на селі, забезпечення їх необхідними професійними педагогічними кадрами тощо.

Список використаних джерел

1. Денисенко А. Молодіжний клуб як форма організації дозвілля студентської молоді у 80–90-х роках ХХ ст. в Україні. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 66. С. 57–62.

2. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 2. Родина та культура сімейного співжиття / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2018. 460 с.

3. Маслова В. Організація дозвілля молоді як напрям соціальної роботи. *IV Міжнарод. научно-практ. конф. «Університетська наука – 2008» (Мариуполь, 12–16 мая 2008 г.). Соціальна робота. Соціологія. Сб. статей*. Мариуполь, 2008. С. 95–98.

4. Усенко М. Дозвілля та відпочинок у вимірі повсякденного життя сільської трудящої молоді: зміни 1990–2000-х років. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 3.37. С. 107–111.

References

1. Denysenko A. (2014) Youth Club as a Form of Leisure Organization for Student Youth in the 1980s–1990s in Ukraine. *Collection of Scientific Papers [of Kherson State University]. Pedagogical Sciences*, Vol. 66, pp. 57–62.

2. H. Skrypnyk, editor-in-chief (2018) Ethnographic Image of Modern Ukraine. Corps of Expeditionary Folklore-Ethnographic Materials. Family and Culture of Family Living Together. (National Academy of Sciences of Ukraine; M. Ryl'skyi IASFE). Kyiv, Vol. 2, 460 pp.

3. Maslova V. (2008) Organization of Youth Leisure as a Field of Social Work. *Social Work. Sociology:*

IV International Theoretical and Practical Conference «University Science – 2008» (Mariupol, May 12–16, 2008): Collected Papers (Cis-Azov State Technical University). Mariupol, pp. 95–98.

4. Usenko M. (2014) Leisure and Recreation in the Dimension of Everyday Life of Rural Working Youth: Changes of the 1990s–2000s. *Scientific Bulletin of V. Sukhomlynskyi Mykolayiv National University. Historical Sciences Series*. Iss. 3.37, pp. 107–111.